

## İLKOKUL OKUMA KİTAPLARINDA AİLE (1921 - 1933)

Alev SINAR\*

Aileyi şöyle tanımlayabiliriz: "Kan bağılılığı, evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerden oluşan, bireylerin cinsel, psikolojik, toplumsal kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, fertlerin topluma uyumu ve katılımlarının sağlandığı ve düzenlendiği temel bir toplumsal birimdir."(1)

Tarih boyu toplumsal bir çok değişime rağmen Türk cemiyetinde aile güçlü bir kurumdur. Çünkü sosyo-ekonomik yardımlaşma ve çocuk yetiştirme gibi pek çok işlevi vardır. Türk toplumunda çekirdek aileler çoğunluktadır ve aileler küçük, çocuk sayısı azdır. Ailede karıkocanın sahaları, sorumlulukları ve sosyal ilişkileri ayrıdır. (2)

Klasik aile yapımız 19. yüzyılda sosyal şartların baskısıyla değişmeye maruz kalır. (3) Ancak bu değişme, II. Meşrutiyet'ten itibaren özellikle Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında daha belirgin bir hale gelir. Bu yıllarda çalışan erkek nüfusun cepheye gitmesi, Türk kadınının onlardan boşalan çalışma alanlarına girmesine zemin hazırlamıştır. Bu tarihe kadar öğretmenlik ve hemşirelikle sınırlı kalan kadın meslekleri değişik alanlara yayılmış, hatta birçok fabrikalarda dahi kadın işçiler çalışmaya başlamıştır. Kadının iş hayatına girmesine paralel olarak sosyal statüsü de yükselmiştir. Bu yıllarda kadınlar arasındaki dayanışmayı ve onların sosyal ve kültürel bakımdan gelişmelerini amaçlayan birçok dernek kurulmuştur. (4)

---

\* M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi.

Bu gelişmelerin, Türk aile yapısı üzerinde de etkisi görülür. Öyle ki, I. Dünya Savaşı yıllarından bu zamana kadar şer'i hukukla biçimlenen Türk ailesinin Batı'dan alınacak yeni kanunlarla modernleştirilmesi de gündeme gelmiştir. Bu teşebbüsler cumhuriyetin ilânından sonra Medeni Kanun'un kabulü ile sonuçlanmıştır. Daha sonra Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesi de kadınıımızın çağdaşmasını, dolayısıyla modern Türk ailesinin doğuşunu önemli ölçüde etkilemiştir. Zamanla kadının değişen durumu ailenin dinamiğini de değiştirmiş, eşler, anne-baba ve çocuklar arasında sevgi ve kadın ile erkeğin birçok bakımdan eşit sayıldığı aileler meydana gelmiştir. (5)

Aile ve okul çocuk ve gencin eğitim ortamları olarak birbirleri ile ilişkili kurumlardır. Bu ilişki dolayısıyla okuma kitaplarında da aile ile ilgili pek çok metin yer almaktadır. Ben bu yazıda 1921 ile 1933 yılları arasında ilkokullarımızda okutulan okuma kitaplarında aile konusunun nasıl ele alındığını göstermeye çalışacağım.

Söz konusu yıllar Türkiye için çok önemlidir. Altı yüz yıllık imparatorluk yıkılmış uzun ve zorlu bir mücadeleden sonra yeni bir rejim kurulmuştur. Bu yeni rejimin kökleştirilmesinde en önemli araçlardan biri şüphesiz eğitim olmuştur. Nitekim daha 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemâl I. Maarif Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmada Millî bir eğitim prensibinden bahsederek, eğitimsizlikle mücadeleyi, düşmanla çarpışmaktan farksız gördüğünü belirtir. Cumhuriyetin emanet edileceği neslin eğitimi-bilhassa ilk eğitimi-çok önemlidir. Bu hususun cumhuriyetin ilk yıllarında fark edildiği görülmektedir.

Bu tarihler arasında okutulan ilkokuma kitapları Ahmet Rasim, Sadrettin Celâl (Antel), İbrahim Hilmi (Çığıraçan), Ahmet Cevat (Emre), Mehmet Serâceddin (Hasırcıoğlu), Pakize - Nazım (İçsel), Köprülüzade Mehmet Fuad, Peyami Safa, Sabiha-Min Zekeriya (Sertel), Ruşen Eşref (Ünaydın), Necmeddin Sadık (Sadak), Mithat Sadullah (Sander), Ahmet Halit (Yaşaroğlu) gibi devrin tanınmış edebiyatçı ve eğitimcileri tarafından hazırlanmışlardır. Bu kitaplarda yoğun bir şekilde Türklük bilinci ve yeni Türk devletinin refahı ve terakkisi için milletin bütün fertlerinin çalışması gerektiği telkin edilmektedir. Özellikle yeni rejimi kabul ettirebilmek için Osmanlı tarihine menfi bir gözle bakılmıştır. Bunların yanında, toplumun en küçük bireyi olan aile de bu okuma parçalarında söz konusu edilmiştir. Bu ilkokuma kitaplarında aile bireyleri arasında sevgi, saygı ve dayanışmanın telkini ile sık sık karşılaşırız. Ailenin temel direği olan anne üzerinde durulduğu ve annenin toplumdaki önemini dile getirildiği görülür:

"Çocuğun beşiğini sağ eliyle sallayan  
Valideler sol eliyle kâinatı sallarlar" (6)

Bu metinlerde anne sevgisi, annelerin sözünü dinlemek, onları üzmemek, onlara elden geldiğince yardım etmek, hastalanınca bakma, sabahları hatırlarını sormak gerektiği, annelerin çocuklarının yaptığı müsbet veya menfî hareketleri onların gözlerinden anlayacakları, ölmüş bile olsalar annelerin evlatlarına duyduğu muhabbetin bitmeyeceği, annelerin çocuklarını koruyup sevdikleri, çocukların da ancak annelerinin yanında rahat ettikleri söz konusu edilmiştir:

"O gün anneleri biraz rahatsızlanmıştı. Selma annesine dedi ki:

- Anneciğim, sen yataktan kalkma. Ben Turgut'la gider, çayı hazırlarım.

İki çocuk hemen yemek odasına gittiler. Gaz ocağında çayın suyunu kaynattılar, ekmeği dilim dilim kesip kızarttılar. Şeker, tereyağı, süt kaplarını buldular. Fincanları, tabakları, kaşıkları çıkardılar (...) Kahvaltıyı hazırladılar." (7)

"Ulviye terbiyeli küçük bir çocuktur. Uyanır uyanmaz annesinin yanına koşar. Kollarını açar. Boynuna sarılır. Sevimli sesiyle "Sabah şerifiniz hayrolsun anneciğim, bu gece rahat uyudunuz mu?" diye sorar.

Sonra annesiyle beraber musluğun yanına gider, annesi güzel güzel yüzünü sabunlu bezle yıkar, temizler, havlu ile kurular, sonra saçlarını taramaya başlar." (8)

"Aytan: (...) Bize biraz gelir misin, beraber oynayalım?

Zehra: Gelemem kardeşim, annem hasta. Ona yardım ediyorum.

Aytan: Sen annene nasıl yardım ediyorsun Zehra?

Zehra: İlacını veriyorum, küçük kardeşime bakıyorum." (9)

"Ben oda içinde kendi kendime yürümeye başladığımdan itibaren evin sâdık bir hizmetkârı, annemin eli ayağı olmuşum. Annem evin içinde, mutfakta yemek odasında, bahçede ve diğer yerlerde yapılacak küçük işleri bana havale ederdi.

Annem vakit vakit "Kızım, bana şu lâzım, küçük kardeşini yatağından bana getir, onu beşiğine yatır, o uyuyuncaya kadar ayağının ucuyla beşiğini salla, git çoraplarımı getir, bahçeden bir iki kök salata kopar da ayıkla, kümese bak, tavuklar yumurtlamış mı? Babana çorbasını hazırlamak için pirinç ayıkla, ocağı yak, tencereyi karıştır, içine tuz at,

sofra örtüsünü, çay bardaklarını yıka, sürahiyi doldur..." der. Ben de hepsini sevinçle yapmaya çalışırdım." (10)

Babaya duyulan sevgi ve saygı ile kardeşler arasındaki sevgi ve dayanışma da bu metinlerde yoğun bir şekilde işlenmiştir. Binbir zahmetle çocuklarına bakan babalara, yaşlandıkları zaman çocuklarının bakmaları gerektiği, önemli olanın babanın parası değil kendisi olduğu, baba sözü dinlemek, küçük kardeşleri kıskanmamak gerektiği, zira ailelerin aynı ilgiyi küçükken onların abla ve ağabeylerine de gösterdiği, kardeşler arasında paylaşma ve anlaşma olmayınca bunun cezasını hepsinin çekeceği, daha büyük ve daha güçlü oldukları için abla ve ağabeylerin küçük kardeşlerinin para ve mallarına el koymalarının yanlışlığı, anne ölmüş ise büyük kardeşin küçüklere annelik edeceği dile getirilmektedir:

"(...) Babası Ahmet Ağa bahçevandır. İki evvel gün çapa ile bacağına yaraladığı için şimdi çalışmıyor. Onun için küçük Hasan mektebe gitmeden evvel babasının yerine bahçede çalışıyor.

Pederi (...) memnuniyetle oğlunun çalışmasına bakıyor. Hasan da babasına yardım ettiği için seviniyor." (11)

"Annem akşam yemeğinden sonra hepimizi herşeyi unuttur. (...) Kardeşimin beşiği başına geçer. Mini mini kardeşimin uyumasını bekler.

Küçük kardeşim ne kadar bahtiyardır... Şüphesiz altı sene evvel annem benim de beşiğimin başında böyle beklerdi. O beni şimdi de çok seviyor. Ben de onu seviyorum, küçük kardeşimi de seviyorum." (12)

"Mustafa oniki onüç yaşlarındadır. Henüz süttten kesilmiş küçük bir kardeşim vardır. Biçare valideleri ise birkaç hafta evvel vefat etmiş idi. Şimdi Mustafa bir anne gibi evde kalıyor, çocuğa bakıyor.

Babaları çiftçidir. Hergün tarlalarda çalışıyor. Mustafa ateşi yakıyor, çocuğun sütlacını pişiriyor, sonra sevimli yavruyu kucağına alarak kaşık kaşık yemeği yediriyor (...) Uykusu geldiğini görünce onu yavaşca yatağına götürüp yatırıyor, yüzünü temiz bir tülbentle örtüyor, kendi de evin başka işlerini görmek için başka tarafa çekiliyor." (13)

Aile fertlerinin bir arada ele alındığı metinlerde evlat sevgisi, aile fertlerinin birbirlerini sevmeleri ve düşünmeleri gerektiği, ebeveynlere yardım etmek, onlardan gizli iş yapmamak gerektiği, saygı, kişinin ebeveynine nasıl muamele ederse, yaşlanınca yanı muameleyi kendi evlatlarından da göreceği, evlatların çalışıp bir iş sahibi olarak ailelerine bakmaları gerektiği telkin edilir. Büyükanne ve büyükbaba da unutulmamıştır:



"Bir vakitler bir ihtiyar vardı. Gözleri görmez, kulakları işitmez, her tarafı titrer, sofraya oturduğu vakit kaşığı tutamaz, çorbayı sofranın üzerine döker; hatta bazı kere ağızından yemekler dökülürdü.

Gelini, hatta oğlu ondan iğreniyorlardı. Nihayet ona sobanın arkasında bir köşe gösterdiler. Toprakten eski bir çanağın içinde yemeğini önüne koymaya başladılar. (...) Bir gün toprak çanak ihtiyarın titrek ellerinden düştü, kırıldı.

Gelini hiddetlendi. (...) Bu sefer (...) ona tahta bir çanak aldılar. Şimdi artık yemeği onunla veriyorlardı. Gelini ile oğlunun henüz dört yaşında bir çocukları vardı.

(...) Bir gün çocuğun (...) birtakım tahtalara oynadığını gördüler. Babası sordu:

- "Orada ne yapıyorsun?"

Çocuk cevap verdi:

- "Çanak yapıyorum. Siz de ihtiyarladığınız vakit bu çanakla size yemek vereceğim."

Baba-ana bir söz söylemeden birbirlerine bakiştılar, ağlamaya başladılar. Ertesi yemekte, ihtiyar büyükbabayı sofralarına aldılar. Ondan sonra hiç fena muamelede bulunmadılar ve her zaman birlikte yemek yediler." (14)

"Ferid'in babası, ağır yük trenleri çeken büyük lokomotiflerin makinistidir. (...)

Geçen gün yine onu akşam yemeğine beklediler. Geç kalmıştı. Anneleri her dakika duvardaki saate bakıyordu. Çocuklar da telâş ediyorlardı. Fakat bu bekleme uzun sürmedi. Çocuklar babalarının ayak seslerini duyunca ne kadar neşelendiler. (...)

Yarım saat sonra, bütün aile sofra başında konuşarak, gülüşerek tatlı tatlı akşam yemeğini yiyorlardı." (15)

"Bir anne kızına bir salkım üzüm verdi. Genç kız salkımı aldı. Erkek kardeşinin üzümü çok sevdiğini hatırladı, götürdü, ona verdi. Erkek çocuk salkımı alınca dedi ki:

- Babam şurada çalışıyor. (...) Üzüm hararetini giderir. (...)

Götürdü babasına verdi. Babası annelerini düşündü, ona ikram etti. Böylece bir salkım üzüm bütün aileyi dolaştı. (...)" (16)

Bu okuma parçalarında sadece aile sevgisi değil, aile vasıtasıyla pek çok olumlu değer ve davranış da telkin edilmekte (çalışkanlık, dürüstlük, temiz kalplilik, sorumluluk sahibi olma, insan sevgisi, hoşgörü, merhamet, paylaşma, yardımlaşma, okul ve kitap sevgisi, erken kalkma, nezaket, vicdanlı olmak, ihmalkâr olmamak, ateşle oynamamak, sokakta nasıl hareket edileceği) çocukların ömür boyu ailelerinden yardım görmelerinin mümkün olmadığı, ailelerine yük olmamak için çalışmaları gerektiği, ailelerin, çocuklarının her isteklerini yerine getirmeyecekleri, evlatların da çalışarak ailelerine katkıda bulunmaları vurgulanmaktadır. Bu fikirler ayrıca pek çok hayvan hikâyesiyle desteklenmektedir.

Millî bilinci telkin eden ve son devir Türk tarihi hakkında bilgi veren metinlerde de parçalanmış aileler ve düşmanın aileyi parçalayıcı bir unsur olduğu söz konusudur. Bu parçalanmanın cumhuriyet rejimi sayesinde ortadan kalktığı müjdelenmekte ve özellikle yeni rejimi yerleştirmek amacıyla eski yönetim tarzı tenkit edilmektedir. Bu metinlerden bazıları soyut planda kalsalar ve ilkokul öğrencisinin seviyesinin üstünde olsalar da savaş yıllarında çocukların savaşı aile içinde tanıyarak çok çabuk büyüdüklerini de unutmamak gerekir:

"O müthiş bombardımanlarla şehrin büyük kısmı Bulgar gülleri altında kalıyordu. (...)

Bir gün on-onbir yaşlarında küçük bir çocuk, hasta yatan hemşiresine süt almak için sokağa çıkar. Süt satanlar bir çeyrek saat mesafede bir mahallede oturuyorlardı. Bu mahalle ise düşman gülleri altına düşen en tehlikeli mıntıka dahilinde idi.

Çocuk elinde bakracı ilerliyordu. Sütçünün evine yirmi adım kadar bir yer kalmıştı. Birden sokağın ortasına bir gülle düşerek patlar. Dehşetten orada bulunanların hepsi yere kapandı, çocuk da düştü ve bakracı elinden iki üç arşın öteye fırladı.

Obüsün sarsıntısı geçtikten sonra çocuk ayağa kalktı, bakracını fesi-ni yerden topladı, birkaç adım ötedeki sütçünün evine giderek hasta hemşiresinin sütünü aradı.

Sütçü ile karısı (...) küçük çocuğun atlatmış olduğu tehlikeyi görmüşlerdi:

- Aliciğim, Allaha şükür, ucuz kurtuldun

dediler. O da ciddiyetle şöyle cevap verdi:

- Bereket versin ki obüs ben sütü almadan patladı, yoksa hemşirem

bugün sütsüz kalacaktı." (17)

"Hakikatli babacığım, şefkatli nineciğim

(...) Size bir şey söyleyeceğim, daha doğrusu dinimizce bir müjde vereceğim, ama acımayacaksınız, ağlamayacaksınız. Baba istersen nineme söyleme. Hani sen bu kadar muharebe gördüm, lakin bir türlü meramıma nail olamadım demez miydin? İşte tamam Hasan bu merama nail oldu. Şehit oldu. (...) Düşerken yanında idim. Hakkınızı helâl etmenizi rica etti. (...) Gözümün önüne senin o muharebelerde ettiğin hücumlar geliyordu.

Onları bize ne tatlı anlatırdın. Yaralarımı ne sevinçle gösterirdin. Emin ol babacığım, kardeşim senin evlatlığına lâyük olacak surette şehit oldu." (18)

"Bundan birkaç sene evvel, düşmanımız olan Yunanlılar bizim İzmirimize haksız yere girmişler, o vakit ben ufacık bir çocuktum ama etrafımda konuşulan şeyleri anlıyordum. Babamın ne kadar kızdığını, müteessir olduğunu hatırlarım.

"Hainler" diye bağıyordu. "Onlar halis Türk topraklarında nasıl kalırlar? O vakit ben de kızmıştım. "Baba" dedim. "Biz onları oradan muhakkak çıkarız." Bir çocuk ağzından çıkan bu söz babamı o kadar sevindirmişti ki beni kucakladı, öptü, öptü." (19)

Bütün bu telkinler aslında doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyeti'nin meydana getirilmesiyle ilgilidir. Ailenin kendi içinde anlaştığı, mutlu olduğu, dayanışma ve paylaşma ile günlerini geçirdiği bir toplum şüphesiz ki sıhhatli bir toplum olacaktır.

Savaştan yeni çıkmış bir memlekette halledilecek pek çok mesele dururken ilkökul kitaplarının hazırlanmasına bu kadar önem verilmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Dengeli bir toplum için dengeli aileler şarttır. Altı yaşından itibaren çocuk gününün büyük bir kısmını ailesinden uzakta geçirmeye başlamaktadır. Bu yeni mekânda, taze dimağı okuduğu metinlerden şüphesiz ki etkilenecektir. Bu metinler devrin önde gelen şahısları tarafından hazırlanmalıdır ki, istenen topluma uygun çocuk yetiştirilebilsin. Daha cumhuriyetin ilk yıllarında bu gerçek fark edilmiş, devrin teknik imkânsızlıklarına rağmen bu konuda çalışmalar yapılmıştır.

## DİPNOTLAR

1-) Mahmut Tezcan, "Toplumsal Değişme ve Aile", Türkiye Aile Yıllığı 1990 T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayın. Ankara 1990, s. 67

2-) Nüket Esen, Türk Romanında Aile Kurumu, Boğaziçi Üniv. Mat. İst. 1990, s. 16

3-) Mehmet Tekin, "Ailedeki Sosyal Değişmenin Türk Romanına Yansıması", Türkiye Aile Yıllığı 1990, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayın. Ankara 1990, s. 334

4-) II. Meşrutiyet döneminde Türk kadınının çeşitli alanlarda yaşadığı değişmeler için bkz: Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını 1919-1970*, Ank. 1982, s. 77-101; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı) Ank. 1988, s. 228-229. Şehmuz Güzel, "Tanzimattan Cumhuriyete Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3, s. 858-864, İstanbul 1985

5-) Nüket Esen, A.g.e. s.18

6-) (İçsel) Pakize, "Sabri Cemil, Kız Mektepleri Marşı", *Millî Kız Kiraatı*, İst. 1992, 2. Sınıf (Belki bu cümlelerin kaynağı, Halide Edib'in 1908 tarihli "Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder" başlıklı yazısıdır; *Tanın*, nr. 6, 24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908)

7-) (Emre) Ahmet Cevat, "Çalışkan Kardeşler", *Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kiraat-Anahtar-Elifbadan Sonra Okunur*, İst. 1928-1929

8-) (Emre) Ahmet Cevat, "Terbiyeli Küçük Çocuk", A.g.e.

9-) (Emre) Ahmet Cevat, "Telefonculuk Oyunu", *Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kiraat*, 1. Sınıf, İst. 1929

10-) (İçsel) Pakize, Nazım, "Bir Küçük Ev Kadını", *Kız ve Erkek Çocuklarına Kiraat Kitabı* 4. Sınıf, İst. 1020

11-) (Emre) Ahmet Cevat, "Anaya Babaya Yardım", A.g.e.

12-) (Emre) Ahmet Cevat, "Küçük Kardeşimin Beşiği", A.g.e.

13-) (Emre) Ahmet Cevat, "Ağabey", *Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kiraat*, 2. Sınıf, İst. 1928

14-) (Hasırcıoğlu) Mehmet Serâceddin, "Çanak", *Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kiraat*, 3. Sınıf, İst. 1926 (Edmund Morris'in *The Wooden Dish* adlı konuyu işleyen tiyatro eserini Tahta Çanaklar adıyla Seniha Bedri Göknil Türkçe'ye çevirmiş ve oyun 1956 yılında Devlet tiyatrosu-



sunda oynanmıştır.)

15-) (Antel) Sadrettin Celâl, "Ferid'in Babası", Cumhuriyet Çocuklarına Sevimli Kiraat, 1. Sınıf, İst. 1927

16-) (Hasırcıoğlu) Mehmet Serâceddin, "Aile Sevgisi", Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kiraat, 2. Sınıf, İst. 1925

17-) (Emre) Ahmet Cevat, "Cesur Bir Çocuk", Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kiraat, 3. Sınıf, İst. 1929

18-) (Yaşaroğlu) Ahmet Halit, "Asker Mektubu", Bizim Kiraat, 5. Sınıf, İst. 1925

19-) Peyami Safa, "Türk Çocuđu", Cumhuriyet Mekteplerine Kiraat, 2. Sınıf, İst. 1929